

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

DİNİ ANLAMA MƏNTİQİ

ELBRUS KƏRİMOV

Elmi redaktor: Emin İMANLI
Redaktor: Fariz RƏSULOY
Korrektorlar: Elgün RƏHİMLİ
Flora ƏLİYEVƏ
Tərtibatçı: Zülfi XƏLİLOV
Cildin dizayneri: Ramin HƏSƏNƏLİZADƏ

Elbrus Kərimov
DİNİ ANLAMA MƏNTİQİ

Bakı, “İrşad” Nəşriyyatı – 2022, 112 səh.

© Elbrus Kərimov / 2022

© Parlaq İmzalar MMC / 2022

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQİDK-nin 05.03.2022 tarixli DK-172/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 31

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: “Nurlar” NPM
Çap tarixi: 02.07.2022
Sifariş: 41(04)/22

Mündəricat

Ön söz.....9

Giriş.....11

I. Fəqih və dinşünas

Fəqih kimdir?.....17

Dinşünas kimdir?.....23

Fiqh və əxlaq elmi.....28

Əxlaqi qaydalara riayət
etməməyin cəzası varmı?.....35

Kəlam elmi.....39

“Zaman və məkan”

ünsürünün İslam qanunlarında rolu.....43

“Zaman və məkan”

ünsürünün sonsuz silsilə ilə isbatı.....47

Nəsx ilə dəyişən

ünsürlər arasındakı fərq.....49

“Zaman və məkan”ın

rolu ilə bağlı bir neçə alimin fikri.....55

II. Dində Quranın prioritetliyi

Quranla sünnə arasındakı əlaqə.....57

Sünnə ilə hədis arasındakı fərq.....59

Quranmərkəzli və hədismərkəzli din.....	60
Quranmərkəzli din və onun ətrafında dövr edən hədislər.....	66
Hədismərkəzli İslamdan quranmərkəzli İslama keçid.....	67
Praktik bir nümunə.....	72
Paradoksal vəziyyətin həlli.....	74
Başqa bir nümunə.....	76
Universalizm və historisizm.....	77
“Məfhumun təkliyi və predmetin çoxluğu” qaydası.....	78
Əsas mövzuya qayıdış.....	81
Sözügedən qaydanın dini mətnlərdə arqumentləri.....	82
Quranda lokal və qlobal ayələr.....	86
İslamda quldarlıq varmı?.....	88

III. Ağıl və din

İslam təfəkküründə ağılın əhəmiyyəti.....	93
Ağıl ilə din arasındakı əlaqə.....	96
Ağıl ilə vəhy arasındakı əlaqə.....	98
Ağıl, yoxsa din?.....	101
Elm və din.....	102
Dini mətnlərin təcrübi elmlərlə təfsiri.....	106
Bir irada cavab.....	108

*Dəyərli ustad Elşən İsmayılova
sevgi, qayğı və zəhmətlərinə görə...*

Ön söz

Gənc din xadimi Elbrus Kərimovun qələmə aldığı ilk kitabını dinin qavranılmasına həsr etməsi, bu mövzuya diqqət yetirməsi gənclər arasında mühüm bir tendensiyanı üzə çıxarır. Müasir gənclik həyata fərqli baxdığı kimi, mənəvi dəyərlər sistemini də təftiş etmək istəyir. Gəncliyin bu ruhiyyədə olması cəmiyyətin inkişaf etməsinin əsas amillərindəndir. Gənclik öz novatorluğu ilə cəmiyyəti hərəkətə gətirir, yaşlı nəsil isə öz mühafizəkarlığı ilə həmin novatorluğun əndazədən çıxaraq inkarçılığa çevrilməməsini təmin edir.

Qarşınızdakı bu kitab müasir gəncliyin nümayəndəsi olan bir din xadiminin ənənəvi dini anlayışlara yeni baxışını əks etdirir. Təbii ki, din mövzusu hər zaman həssas olduğu üçün bir çoxları buradakı fikirlərə əks arqumentlər gətirə bilərlər. Elə fikrin inkişafı da məhz belə diskussiyalardan keçir. Ümid edirik ki, Elbrus bəyin

Dini anlama məntiqi

bu əsəri din mütəxəssisləri arasında belə diskussiyaları canlandıracaq, yeni və tutarlı fikirlərin ortaya çıxmasına səbəb olacaq. Azərbaycanda bu səpkidə akademik müzakirələrin başlaması isə xüsusi önəm kəsb edir. Çünki din sahəsində fikir yenilikləri barədə məlumat əldə etmək istəyənlər, əsasən, xarici dildə yazılan ədəbiyyata müraciət etmək məcburiyyətindədir. İndi isə bunu doğma dilimizdə, doğma ortamda həyata keçirmək mümkündür. Eyni zamanda dini akademiyalarda azərbaycanlı alimlərin fikirlərinin çatdırılması ümumilikdə elmi-dini polemikaya müsbət töhfə verə bilər.

Allahdan Elbrus Kərimova uğurlar diləyir və təşəkkür edirəm. Bir daha ümidimi ifadə edirəm ki, gənc müəlliflərin əsərləri Azərbaycanda dini-intellektual müzakirələrin sağlam məcrada inkişaf etməsinə stimul yaradacaq.

Hacı Şahin Həsənlı

03.08.2021

Giriş

Xoşbəxt yaşamaq hər bir insanın ən əsas istəklərindəndir. Hətta belə demək olar ki, xoşbəxtlik istəyi insanın bütün digər istək və səylərinin yekun təyinat nöqtəsidir. İnsan bütün həyatı boyunca bitib-tükənmək bilməyən ehtiyaclar və arzularını təmin etməklə məşğuldur. İlk çağlarda bəşər övladının təmin etməyə çalışdığı bu tələbatlar məişətin, dünyagörüşünün, ətraf aləmdən aldığı informasiyanın primitiv olması səbəbi və müxtəlifliyi ilə seçilməsə də, elmin inkişafı, yeni dinlərin zühuru və s. bu kimi amillər bəşər övladının həm cismani, həm də mənəvi cəhətdən necə yüksək potensiala malik olduğunu üzə çıxardı. Bir sözlə, həm maddi, həm də mənəvi tələbatların təmin edilməsi insan həyatının ayrılmaz hissəsini, başqa sözlə, təməlini təşkil edir. Qeyri-maddi bir varlıq heç vaxt tək-cə maddi tərəfini təmin etməklə özünü xoş-

bəxt hiss edə bilməz. Maddi və mənəvi tərkib hissələrinin bir-birindən müstəqil mövcud olmasını demək düzgün olmazdı. Hər iki sahədə olan çatışmazlıqlar və boşluqlar qarşı tərəfə mütləq şəkildə təsir edir. Maddi sıxıntıların insanın ruh halına təsir etməsini başqa cür izah etmək olmaz, həmçinin əks tendensiyanı da müşahidə etmək mümkündür. Maddi ehtiyacların hiss olunma dərəcəsi və təbii ki, təmin olunma yolları aydın və aşkar olsa da, mənəvi ehtiyacların təmin edilməsi üçün bəşər övladının seçdiyi üsulların müxtəlifliyi göz qamaşdırır. İnsan maddi ehtiyaclarını instinktiv olaraq rahatlıqla təmin etsə də, mənəviyyata gəldikdə, cəmiyyətdə formalaşmış qanunlar, xasiyyət, insanın tərbiyə aldığı mühit, yaşadığı coğrafiyada hökm sürən din və s. kimi kənar təsirlərin müdaxiləsi istiqaməti onu səhv məcraya yönəldə bilər. Aclıq hissi keçirən insan təhsilindən, dinindən, cinsindən asılı olmayaraq, qida qəbul etməklə bu ehtiyacını sadə bir şəkildə təmin edir, bəs daha ali istəklərin təmin edilməsi üçün necə? Təbii ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maddi və mənəvi ehtiyaclar arasında kəskin fərq qoymaq düzgün olmazdı, daha doğrusu, onların bir-birindən müstəqil olmasını demək çətindir. İnsan qeyri-maddi varlıq olmaqla yanaşı, maddi aləmdə yaşayır və belə demək mümkün olarsa, öz içində zahirən mücadilə edən iki “mən”in simbiozunu təmin etməlidir. Mənəviyyat barədə danışarkən hər bir insanın zehmində assosiativ olaraq din

məfhumu ön plana gəlir. Düzdür, səmavi dinlərin insanın maddi həyatına müdaxiləsinin şahidi oluruq və bu iştirakın həqiqi məqsəd və məramı aydınlaşmayanadək başa düşülən olmaya bilər, amma gəlin razılaşaq ki, dinin əsas predmeti mənəviyyatdır, qalanını təfərrüat hesab etmək olar. Din insan həyatında mühüm rolü öz üzərinə götürməklə, bu iki tərkib hissəsinin ayrılmaz olduğunu fərqi nə vardıqına görə xırda məişət məsələsində belə insana bələdçilik etməyi özünə vəzifə bilir, lakin, artıq qeyd etdiyimiz kimi, mütləq səadətin açarı cisim və ruhun ziddiyyətlərini barışdırmaqda gizlənilib. Tanrıya inanan bir şəxs Tanrının onun üçün daha mükəmməl proqram təqdim etməsinə inanır. Çünki yalnız Tanrı yaratdığına uyğun mükəmməl olan bir proqramı təqdim edə bilər. Bu əsasla hər bir inanlı şəxs bu mükəmməl proqramın din olduğuna inanır.

Amma bəzi insanların dini inancı olmadan xoşbəxt olmasını görürük; ən azı ilk baxışdan belə görünə bilər. İnanlı kəslər düşünürlər ki, din olmadan xoşbəxt yaşamaq və ya din olmadan həqiqi xoşbəxt həyatı hiss etmək mümkün deyil. Dinsiz həyat sürən bir insan dinin doğru təqdim edildiyini görmədikdə onu qəbul etmədən xoşbəxt həyat sürür, başqa sözlə, düzgün təqdim olunmayan dinlə adi insan həyatının arasında olan təzadları və uyğunsuzluqları müşahidə edib, üzərinə artıq yük götürmədən həyatına davam edir. İnsanların dindən uzaqlaşmasının səbəblərin-

dən biri dinin doğru təqdim edilməməsidir. “Din müasir zamanın tələbatına cavab verə bilmir”, “din köhnə qanunları təqdim etməklə insanın inkişafına mane olur”, “din elmi-texniki inkişafın qarşısında bir maneədir”, “din ümumiyyətlə elmə ziddir” və s. fikirləri çox eşitmişik. Bütün bunlar yanlış təqdimatın, ya da irəli sürülən mülahizələrin təfsirində mövcud olan təyinat xətalalarının nəticəsidir. Din düzgün şəkildə çatdırılmazsa, insanların dinə qarşı mənfi fikirləri formalaşacaq; bu, qaçılmazdır. Din insanın mənəvi problemlərini həll etməyə qadir olsa da, təəssüflər olsun ki, bu gün təqdim edilən din əksər insanları qane edə bilmir. Mövzu həddindən artıq həssasdır, mücərrəd məsələlərlə bağlı fikir bildirərkən praktikliyin payı kifayət qədər olmazsa, bütün deyilən sözlər “boğazdan yuxarı” damğasına məhkum olacaq.

Bu kitabda məqsədimiz dinin doğruluğunu isbat etmək deyil, dini düzgün təqdim etməyin yollarını müəyyən qədər göstərməkdir. Bəzən dini yalnız mətn üzərində insanlara təqdim etməklə onların dindən uzaqlaşmasına səbəb oluruq. Bunu əsas tutaraq biz dini mətnləri düzgün anlamağın metodlarından danışacağıq. Danışacağımız metodlara riayət edilməzsə, dini anlamada təhrif qaçılmaz olacaq. Onu da qeyd edək ki, adı çəkiləcək metodlar kənardan deyil, elə dinin özündən mənimsənilir, yəni din insanlara öz iddialarını anlamaq üçün xüsusi məntiqi qayda və metodlar təqdim edir. Fikrimizcə, əgər biz bu formatda

dinə yanaşsaq, bir çox problemləri həll etmiş olarıq. Belə ki, İslam Peyğəmbərinin gətirdiyi universal din bütün dövrlərdə mövcud şəraitə uyğun cavab verəcək qüdrətə malik olacaq.

Üç fəsildən ibarət olan bu kitabda dini anlamaq üçün bir neçə əsas mövzunu izah etməyə çalışmışıq. Bu mövzuları düzgün mənimsəyən hər bir insan həm dinin mükəmməl və hərtərəfli olduğunu görəcək, həm də dini insanlara təqdim edən zaman onlar dini doğru şəkildə anlayacaq. Bizim kitabdakı əsas məqsədimiz dini olduğu kimi anlamağın məntiqini insanlara çatdırmaqdır. Çağdaş dövrdə müxtəlif dini ideoloji məktəblərin formalaşmasının səbəbi dini doğru anlamamaqdır. Biz də öz növbəmizdə dini doğru anlamağın yollarını əziz oxuculara göstərməyə çalışmışıq. Dini anlama məntiqini təqdim etməklə əziz oxucuları düşündürə biləcəyimizə ümid edirik. Necə ki Quran da insanları düşündürməklə həqiqəti qəbul etməyə çağırır: *“Mənim bəndələrimə müjdə ver; o kəslər ki müxtəlif sözlər eşidib ən yaxşısını seçərlər”*.¹ Kitabın üç fəslində danışacağımız mövzular aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Fəqih və dinşünas.
2. Dində Quranın prioritetliyi.
3. Ağıl və din.

---

1 Zumər, 18

I

FƏQİH VƏ DİNŞÜNAS

Fəqih kimdir?

İlk olaraq “fəqih” sözünün etimoloji və terminoloji mənası ilə tanış olmağı məqsədə uyğun bilirik. “Fəqih” ərəb sözü olub, mənası “bilən”, “anlayan” və “dərək edən”dir. Necə ki Quranda “Ənam” surəsinin 97-ci ayəsində deyilir: *“Biz bu ayələri anlayan bir toplum üçün bu cür ətraflı izah etdik”*. Həmçinin Quranda “elm” kökündən ibarət olan sözlər “bilən” mənasında istifadə olunur: *“Ərəbcə Quran olaraq (onu) bilən bir toplum üçün ayələri müfəssəl izah edilmiş bir kitabdır”*.¹ “Fəqih” və “alim” kimi sözlər bilən və anlayan mənasında işlənsə də, aradakı fərq bilginin dərinliyi ilə ölçülür. Yəni fəqih bir şeyi dərin mənada bilən kəsə deyilir, “elm”dən alınan “alim” sözü isə bu mənayı ifadə etmir. Əlbəttə, bəzən bu iki söz Quranda eyni

---

¹ Fussilət, 3

mənada istifadə olunur, lakin hər birinin özünəməxsus mənası vardır. Əvvəllər fəqih hər hansı bir elmdə dərin bilgiyə sahib olan şəxsə deyilirdi. Məsələn, kəlam elmini dərindən mənimsəyən şəxsə də “fəqih” deyilirdi. Lakin sonralar bu söz öz mənasını dəyişərək yalnız İslam şəriətini dərindən bilən şəxsə aid edildi. İslam terminologiyasında “fəqih” İslam qanunlarını dinin dörd qaynağından əldə edərək bunun əsasında fətva verən kəsə deyilir. Bu proses mərhələli şəkildə, ardıcıl baş verir. Bu dörd qaynaq Quran, Peyğəmbərin sünnəsi, icma və ağıldır. Fəqih ilk olaraq hər hansı bir şeyin haram və ya halal olmasını araşdırmaq üçün Qurana müraciət edir. Quranda hər hansı məsələnin haram və ya halallığına dair bir hökm tapmadıqda ikinci dərəcəli olan qaynağa üz tutur, yəni Peyğəmbər sünnəsinə. Burada Peyğəmbər sünnəsindən məqsəd Peyğəmbərdən nəql olunan etibarlı hədislərdir. Bəzən bu sünnə birbaşa Peyğəmbərin sözlünə, bəzən hərəkətlərinə, əməllərinə və ya hər hansı məsələdə onun razılıq əlaməti olan sükutuna aid edilir. Məsələn, Peyğəmbər dövründəki cəmiyyət bir işi görəndə zaman Peyğəmbər bunu gördüyü və ya bildiyi halda sükut edirdisə, bu, razılıq əlamətinin göstəricisi kimi qəbul edilirdi. Çünki bu iş dinin qanunlarına zidd olsaydı, Peyğəmbər sükut etməzdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Peyğəmbər sünnəsi dedikdə Əhli-beyt imamlarından nəql edilən hədislər də nəzərdə tutulur. Əlbəttə, bu barədə məzhəblər arasın-

da fərqli görüşlər mövcuddur. Ancaq mövzumuzdan yayınmamaq üçün oxuculara bu fundamental teoloji məsələ haqda kəlam elminə müraciət etməyi tövsiyə edirik.

Fəqih İslam qanunlarını əldə etmək üçün ilk olaraq Qurana müraciət edir. Məsələn, namazın vacib olması haqda Quranın “Bəqərə” surəsinin 43-cü ayəsində belə deyilir: *“Namaz qılın, zəkat verin, rüku edənlərlə birlikdə rüku edin!”* Burada əmr cümləsinin zahirindən fəqih namazın vacib olmasını anlayır. Çünki əmr cümləsindən anlaşılan zahiri məna vacib bir hökmə dəlalət edir. Qurandan anlaşılan zahiri məna höccət olduğundan fəqih zahiri mənaya istinad edir. O bunları üsul elminin qaydalarından istifadə edərək bu qənaətə gəlir. Fəqih Qurandan bir hökmü tapmadıqda isə Peyğəmbərin sünnəsi hesab olunan hədislərə müraciət edir.¹ O bir şey haqda hədislərdə onun haram və ya halallığına dair bir hökm tapmadıqda icma adlanan dəlilə üz tutur. İcmadan məqsəd Peyğəmbər və imamların dövrünə yaxın yaşayan alimlərin hər hansı bir məsələdə həmfikir olmalarıdır. Sonda fəqih burada da hökm tapmadıqda ağıla tərəf yönəlir. O, dinin köklü məsələlərinə zidd olmadan ağıl vasitəsilə şəriət hökmlərini əldə edir. Əlbəttə, ağıla müraciət digər üç qaynağın ağıldan kənar olması demək deyil.

---

¹ Kitabın ikinci fəslində qeyd edəcəyimiz kimi, hədis ilə sünnə arasında fərq vardır. Çox zaman hədis və sünnə eyniləşdirilərək eyni kateqoriyadan olan mətnlər kimi başa düşülür, amma bu heç də belə deyildir.

“Ağıl və din” mövzusunda bu barədə ətraflı danışacağıq. Fəqih bu qaynaqlar vasitəsilə İslam qanunlarını dərindən araşdıraraq həmin şeyin haram və ya halallığına dair müvafiq hökm əldə edir.

İslam dini universal olduğundan, təbii ki, zaman və məkanın tələblərinə cavab verəcək qüdrətə malik olmalıdır. Əks halda, bu din ancaq konkret bir cəmiyyətə məxsus olacaq və universallıq iddiası özünü doğrultmayacaqdır: *“Səni aləmlərə yalnız bir rəhmət olaraq göndərdik”*.¹ Bu ayəyə əsasən, İslam Peyğəmbəri bütün bəşəriyyətə rəhmət olaraq göndərilmişdir.

Aydındır ki, Peyğəmbərin gətirdiyi din də insanlara rəhmət olmalıdır. Allah Öz peyğəmbərini mükəmməl qanunlarla göndərir ki, insanlar bu qanunlara riayət etməklə xoşbəxt yaşasınlar. Fəqihin vəzifəsi hər zaman qarşıya çıxan suallara cavab tapmaqdır. O, insanların gündəlik həyatında meydana çıxan yeni məsələləri müvafiq dəlillərin əsasında araşdırıb insanlara təqdim etməlidir. İslam qanunlarını təyin etmək Peyğəmbər və imamların vəzifəsi olsa da, bu gün həmin missiya fəqihin üzərinə düşür. Müəyyən dəlillərə əsasən əminliklə deyə bilərik ki, günümüzdə “fəqih” adlı bir din mütəxəssisinin mövcud olması bir zərurətdir. Fikrimizcə, bunun ən əsas dəlili əqli dəlildir. Çünki fəqihin bu işdən yayınması İslam dininin tənəzzül etməsinə gətirib çıxara bilər. Əxlaq elmi mənəviyyəti, kəlam elmi düzgün dünyagörüşünü,

---

¹ Ənbiya, 107

fiqh elmi isə cəmiyyətdə nizam-intizamı və ədaləti formalaşdırır. Nizam-intizam və ədalət cəmiyyətin təkamülünü şərtləndirən mühüm amillərdəndir. Nizam-intizam və ədalətin olmadığı cəmiyyət kaos içərisində yaşamağa məhkumdur. Bu isə cəmiyyətin tənəzzül etməsi deməkdir. İslam dini bunların qarşısını almaq üçün insanı qanuna riayət etməyə çağırır. Qanun qarşısında itaətsizlik edənlər üçün müvafiq cəza sistemi mövcuddur. Məqsəd son dərəcə sadədir – cinayət və ədalətsizlikdən çəkəndirmək.

Qanunu şərti olaraq iki hissəyə bölə bilərik: ictimai və fərdi. İctimai qanunda, adından göründüyü kimi, əsas mövzu cəmiyyətdir. Burada hər bir fərd cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyır. Fərdi qanun isə Allahla insan arasında ünsiyyətin tənظيمlənmə mexanizmini nəzərdə tutur. Cəmiyyətin asayişinin qorunması ictimai qanunun tərkib hissəsidir. Cəmiyyətdə cinayət törədən şəxs barəsində cəzanın icra olunması onu bu işdən çəkəndirməyə xidmət edir. Ancaq namaz kimi müxtəlif hökmlər fərdə istiqamətlənmiş göstərişlərdir. Burada, əsasən, fərd Allah qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bunu da nəzərə almalıyıq ki, ictimai qanunlarda insan cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşdığı kimi, Allah qarşısında da məsuliyyət daşıyır. Lakin fərdi qanunda əsas olan Allah faktorudur. Qanunun tərifində, adətən, belə deyilir: “Qanun – “hüquq normalarının sistemli toplusu olub, cəmiyyətdə yaranan ictimai münasibətləri tən-

zimpləyir və insanları hüquq pozuntusundan qoruyur. Həmçinin qoyulan qadağalara əməl etməyən şəxslərin cəzalandırılmasını müəyyən edir”. Qanunda əsas ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi nəzərdə tutulsa da, qeyd etmək lazımdır ki, insanın həyatı yalnız bu dünyadan ibarət deyil. İnsan dünyadan əlavə, axirətdə də xoşbəxt olmalıdır. Buna əsasən din insana fərdi qanuna da riayət etməyi tövsiyə edir ki, bu qanun vasitəsilə insan axirətdə xoşbəxt yaşasın. Bu yanaşma ilə namaz, oruc və s. bu kimi göstərişləri qanun adlandırma bilərik.

Fəqih dinin mənbələrindən bu qanunları toplaya-raq insanı Allah qarşısında olan vəzifəsi ilə tanış edir. Fəqihin əsas işi məsələyə qanun prizmasından yanaşmaqdır. Bundan əlavə, fəqih asan olan hökmləri çətinləşdirməməlidir, çünki İslam dininin hədəfi insanlara asanlıq yaratmaqdır. “Maidə” surəsinin 6-cı ayəsində belə oxuyuruq: *“Allah sizi çətinliyə salmaq istəmir”*.

Burada belə bir sual yaranır: görəsən, fəqih dinlə əlaqədar olan elmlərin hamısını bilməlidir, yoxsa fəqihin əsas vəzifəsi məsələyə yalnız şəriət (qanun) eynəyi ilə baxmaqdan ibarət olmalıdır? Fəqih İslam qanunlarını daha yaxşı əldə etmək üçün dinlə əlaqədar olan elmlərdən əlavə, digər elmlərdən də xəbərdar olmalıdırmı? Fikrimizcə, problemin kökü bu sualda gizlidir. Elə isə gəlin “dinşünas” mövzusunda keçid alıb, bu suala həmin mövzuda cavab tapmağa çalışaq.